

## Kriminaliteta, človekove pravice in varnost v po(zno)modernem svetu

Zoran Kanduč\*

»Varnost« je danes precej odmevna in priljubljena beseda, ki pa je – nikakor ne presenetljivo – opredeljena zelo ozko, pravzaprav ideološko. Večinoma se nanaša zgolj na varnost pred kriminalnimi viktimizacijami, ne pa na varno uživanje veljavnih človekovih pravic (oziroma na zmožnost samostojnega določanja lastnega življenja). V glavnem gre za vprašanje, kako zavarovati dobro preskrbljene ljudi (in njihovo kakovost življenja), tj. tanko manjšino človeštva. Žalostno in sramotno dejstvo, da živi večina ljudi na tem svetu v nemogočih razmerah, v lakoti, revščini oziroma brez dobrin in storitev, ki so nujno potrebne za zadovoljevanje najbolj temeljnih potreb, ostaja zvečine prezrto (za kriminološki in viktimološki – pa tudi družbeni – *mainstream* so tovrstne množične in celo genocidne viktimizacije »irelevantne«). Nenasitna gonja za dobički (in družbeno močjo) se pač ne ozira na nepreštevne armade tistih, ki so lačni najbolj elementarnih stvari: akumulacija kapitala (beri: ekonomsko strukturno nasilje) mora ostati še naprej svobodna, tj. nepodvržena moralnim vrednotam, (mednarodnemu in nacionalnemu) javnemu redu, ideji človekovih pravic, vladavini prava in demokratičnemu političnemu procesu. Bogati svet zanima revni (ne)svet zgolj kot grožnja, neizčrpan rezervoar tveganj, pred katerimi se je treba čim bolj učinkovito zavarovati, ne nazadnje tudi z »dolgo vojno proti terorizmu« (ki jo neustrašno vodi prav terorist *par excellence*), ki je pravzaprav produktivna, ekonomska vojna (nadaljevanje kapitalistične sistemske logike z drugimi sredstvi): vojna za neoliberalno/neokonservativno globalizacijo. Ta »postmoderna« vojna je manihejsko in mesijansko preprosta: ali si na strani dobrih/omikanih ali pa si terorist, kolateralna škoda, brezimna gmota bednikov oziroma član množice zanemarljivih in malovrednih (če sploh kaj vrednih) kreature.

**Ključne besede:** kriminaliteta, varnost, človekove pravice, kršitve, množična viktimizacija, strukturalna viktimizacija, postmodernizem

**UDK:** 343.988 + 342.7

### Uvodna opazka

Varnost je v današnjih časih ena izmed besed, ki so najpogosteje uporabljane (in ideološko zlorabljane!) v javni govorici. To velja tudi za kriminologijo, ki je že skorajda na tem, da se bo preimenovala v »varstvoslovje«. Ali pa morda v viktimologijo: zanimanje za žrtve je namreč pomembnejše od »staromodnega« ukvarjanja s prestopniki in vzroki kriminalnih pojavov. Kriminalci se počasi pretvarjajo v »teroriste«: to so posamezniki, pred katerimi mi – dobri, pridni (*hard working*) in nedolžni ljudje iz srednjega razreda – pravzaprav nikjer nismo več varni. Vselej in povsod namreč pretijo, da nam bodo ukradli katero izmed težko prisluženih potrošniških dobrin (da, celo najdražjo igračko, namreč avtomobil, ta simbol življenjske uspešnosti, osebne prestižnosti in individualne svobode), vdrli v stanovanje (ali samotno počitniško hišico), ugasnili ogenj v trajnožarečem družinskem ognjišču, nas oropali na ulici, surovo pretepli ali okrutno posilili. Nihče ni več nikjer varen, predvsem pa se nikjer (in pred nikomer) ne sme počutiti varnega. Vselej je treba biti na preži, pripravljen na najhujše.

V imenu zagotavljanja varnosti je javnost voljna požreti in prebaviti tudi največje neumnosti, npr. paranooidno idejo, da bo napad ameriškega imperialnega stroja (ob podpori zvestih

vazalov) na Irak odrešil ne le ZDA, ampak kar celotno »omikano« človeštvo (če odštejemo peščico malopridnih držav, ki pa bodo po vsej verjetnosti že kmalu začutile jekleno pest svobode, demokracije, človekovih pravic in humanitarne pomoči). Svet se spreminja v eno samo prizorišče nenavadne vojne proti kriminalu & terorju. Situacija je vsaj za tiste, ki vdano verujejo v dogme vladajoče ideologije, kristalno jasna: na eni strani so tehnološko mogočne in industrijsko razvite sile Dobrege (mesijanski glasniki civilizacije in prava), na drugi – obubožani, ponižani in vojaško podhranjeni – strani pa so mračne, škodoželjne in neomikane sile Zla. Scenografija je srednjeveško-manihejska: ali ste z nami (kulturno večvrednimi ljumi), ali pa ste proti nam in vas bomo prej ali slej zmleli v prah oziroma kolateralno škodo. *Tertium non datur*.

Očitno je torej, da so ameriške elite (avantgarda svetovnega imperija, v katerem dominirajo korporacije, ki so večinoma iz ZDA) uspele izvoziti svoj najbolj priročni ideološki izdelek (za domoča rabo), namreč križarsko vojno proti kriminaliteti (katere protagonisti so večinoma mladi in prikrajšani moški), v večino svetovnih držav. Preplašeni pripadniki srednjega razreda – tega bastiona družbenega reda (in družbenega nadzorstva, katerega temeljna funkcija je prav reproduciranje urejene družbe in urejenih ljudi) – vidijo v vladajočih razredih svojega naravnega zaveznika (»vaši interesi so naši interesi«), ki jih je voljan in zmožen braniti pred notranjimi in zunanji sovražniki (ločnica je zaradi »globalizacije« vse bolj nejasna in relativna), tj. nevarnimi Drugimi, ki so bodisi biološko bodisi kulturološko (vsekakor pa bistveno ali, še natančneje, ideološko pobistvenjeno) različni od konformne družbe, »moral-

\* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana.

ne večine« (ljudi, ki so že po definiciji nedolžni: karkoli že naredijo, je to za gotovo dobro, saj drugačno niti ne more biti, sicer pač ne bi bili člani *moral majority*). Seveda je vsakomur jasno, da militarizirana in penalizirana država (ki pa se zavestno odreka suverenosti na najvažnejšem, namreč ekonomskem področju) sama ne more zagotoviti varnosti pred inkriminiranimi viktimizacijami. No, zato pa je tu razbohoteni zasebni sektor, cvetoča industrija varnosti, ki oskrbuje nenasitno tržišče (finančno dobro stoječih posameznikov, gospodinjstev in gospodarskih enot) z vedno novimi izdelki in storitvami, katerih temeljna funkcija je zmanjševati kriminalne priložnosti (oziroma oteževati uspešno realizacijo kriminalnega projekta). Posledica take varnostne politike je razvidna že na prvi pogled: skupnosti bogatih se spreminjajo v trdnjave (»branjeni prostor«). Družba se zlagoma, a zanesljivo »fevdalizira«, nezadržno se drobi v vase zaprte enklave (celo leibnitzovske »monade«), ki so zavarovane z fizičnimi barikadami (ki so jih nekdaj postavljale zrevoltirane podjarmljene množice v boju zoper zatiralske in izkoriščevalske manjšine!), sofisticiranimi tehnološkimi sredstvi in čuječo zasebno policijo (ki zagotavlja red, ki je nujno potreben za nemoteno funkcioniranje trgovinskih, stanovanjskih, proizvodnih, pedagoških, športnih, zabaviščnih, hotelskih in transportnih sistemov v zasebni lasti in organiziranih po logiki ekonomske racionalnosti in instrumentalne učinkovitosti).

Ločnica med nami in onimi (neomikanimi, razpuščenimi in neodgovornimi) se pogloblja, in sicer ne le ekonomsko in kulturno, ampak tudi fizično in prostorsko (posledica poglobljanja vrzeli med bogatimi/uspešnimi in revnimi/poraženimi je tudi moralno distanciranje: zadovoljni in preskrbljeni ne sočustvujejo s trpljenjem onih spodaj ali na robu, saj so deprivilegirani, deprivirani, izključeni in marginalizirani že na oko preveč drugačni – grdi, zanikrni, nespodobni, neizobraženi, nekulturni in tako naprej -, da bi se lahko z njimi poistovetili in jih dojemali kot žrtve, npr. kot oškodovance/poškodovance strukturno orkestriranega nasilja). Tej družbeno-kulturni diferenciaciji danes pravimo »multikulturalizem«: vsaka kultura (in njej pripadajoča socialna skupina) naj živi lastno in raz-ločeno življenje in naj se ne vmešava v druge skupnosti, kar pa v praksi pomeni predvsem to, naj revni (in še zlasti najbolj moteči reveži, npr. klošarji, berači, javno alkoholizirani pijanci, džankiji, dilerji, ulične prostitutke, prodajalci pretihotapljenega ali ukradenega blaga in vsakovrstni sumljivi postopači) ne vznemirjajo bogatih in naj se ne približujejo svetim krajem, kjer ti delajo, stanujejo in preživljajo prosti čas (*lontano dagli occhi, lontano dal cuore*), saj tam nimajo kaj početi, razen seveda tega, da jim kvarijo dobro voljo/počutje in krnijo kakovost življenja.

### Strah in (ne)varnost

Težko opredeljiv, pravzaprav pojmovno zmuzljiv kompleks strahov, bojzani in tesnob je v današnjem času ena izmed po-

membnih družbenopsiholoških silnic. Strahovi, ki se plazijo po telesih po(zno)modernih posameznikov, so raznorodni, npr. strah pred negotovo prihodnostjo (»kaj neki bo z menoj jutri, le kaj bo z mojim otrokom pojutrišnjem?«), strah pred tveganji, ki nevidno grozijo v potrošniškem blagu in »naravnem« okolju (»je jogurt, ki ga srebam, neoporečen, in ali je sonce, ki se mu nastavljam, še zdravo?«), strah pred osamljenostjo (»bom našel koga, ki me bo nežno objel pred spanjem, in ali me bo ta, ki me zjutraj poboža, to počel tudi čez mesec dni?«), strah pred neredom, strah pred izgubo zaposlitve (in *eo ipso* dohodka, ki omogoča preživetje in odpira vrata v svet potrošniškega paradiža), strah zaradi detradicionalizacije in denaturalizacije spolnih vlog, strah pred tem, da bi za(o)stali v neusmiljeni konkurenčni vojni in naposled socialno najbolj sprejemljiv strah pred kriminalnimi viktimizacijami, tj. strah, ki nastopa kot politično korektna steno-gramska oznaka, v katero se da varno pospraviti vse druge bojzani in negotovosti.

Ampak je to vse? Nikakor. Ne pozabimo na strah, ki se ga javno in zasebno sicer le poredkoma omenja, a je vendarle zelo neprijeten in tudi dokaj razširjen, morda celo važnejši od vseh ostalih. Gre za strah pred izgubo življenjskega smisla. Tu, podčrtajmo, ne gre za strah, da ne bi odkrili nekega že vnaprej skovanega smisla, ker bi se ta pritajeno skrival pregloboko zakopan v skrivnostnih globinah človeške duše ali pa bi mirno počival v nedosegljivih višavah, kjer prebivajo transcendentni absoluti, megličasta utelešenja nedojemljive modrosti, nepopisljive lepote in dih jemajoče dobrote. Ne, strah pred izgubo življenjskega smisla – mučno zoprn (červano ne vselej jasno razviden) občutek, da živiš tjavendan, da počneš stvari, s katerimi se ne moreš poistovetiti (niso tvoje oziroma ta, ki jih izvaja nisi ti, ampak od tebe odtujeno socialno/socializirano in nadzorovano bitje, *animal socialis*, konvencionalni/neavtentični stvor) – je v večji meri pogojen s tem, da ne moreš ravnati v skladu s svojimi aspiracijami, da ne moreš inovativno/eksperimentalno ustvarjati samega sebe (ampak te ustvarjajo drugi, in sicer ne po božji podobi – bog je konec koncev subjekt, in ne objekt -, marveč v skladu z družbenimi pričakovanji in normativnimi scenariji, ki so predpisani za igranje vlog delavca, porabnika in roditelja). Strah pred izgubo življenjskega smisla je čustvo, ki posameznika gloda neprestano in mu ustvarja morečo praznino, izpraznjen (+ dolgi) čas, v katerega preplašeno družbeno bitje panično meče vse, kar se mu znajde pri roki, vse, kar je mogoče izrabiti kot kuliso za izgradnjo Potemkinove vasi, iluzoričnega videza/imidža, ki signalizira vsaj življenjsko »uspešnost«, npr. uspešno poklicno kariero (karkoli že to pomeni), uspešno družino (ki ne razpade, ampak kar traja in traja) in uspešno potrošniško »samorealizacijo«, ki jo simbolizira lep, prostoren, topel, udoben in varen družinski dom (kovačnica konformizma), obdan s floto prestižnih avtomobilov (»vsakemu svojega in vsakemu po njegovih zmanipuliranih potrebah!«). In kaj ždi za tem bleščečim videzom? Največkrat večji ali manjši, preplašeni in osiromašeni nič, in kajpak večni strah, da vsaj drugi tega ne bi opazili (ampak kako naj to uvidijo, ko pa so prejkone na istem?).

Tudi tu je, na (malomeščansko) srečo, še ideologija, ki poskrbi za to, da raznorodni strahovi čim prej najdejo otipljive vzroke, pravzaprav grešne kozle. In to so – presenečenje? – oni spodaj, pripadniki čedalje bolj razprostranjene množice, ki jih kapitalistično gospodarstvo izključuje, izriva na rob in v isti sapi kulturno ponižuje (hkrati pa jih – kajpak z njihovim pristankom – dnevno bombardira s živobarvnimi prizori »dobrega« življenja, romantičnimi zgodbicami o »liku in delu« uspešnih – bojda *self-made* – posameznikov in sentimentalnimi zgodbicami iz zasebnega življenja »lepih, znanih in slavnih«). Uradni odgovor na nevarnosti, ki tlijo v družbenem »podrazredu«, ilegalnih priseljencih in malopridnih ljudstvih, je na dlani: več nadzora, in sicer vsakovrstnega nadzora, okoljskega, situacijskega, menedžerskega, sistemskega, disciplinskega, socialnega, kazenskopravnega, vohunsko-obveščevalnega, policijskega in vojaškega; ne nazadnje pa tudi več samokontrole (*self-control*): bolj so posamezniki izpostavljeni relativnim deprivacijam, revščini, frustracijam, diskriminaciji in zatiranju (vzporedno s tem pa tudi z »zgodbami o uspehu« in prizori potrošniške »sreče«), bolj morajo biti samokontrolirani, obrzdani s tradicionalnimi normami in ukročeni v družinskem okolju (paradokso je, da sodobna varnostna/kriminaliteta politika zagovarja povečanje nadzora na vseh področjih, razen na tistem, ki bi ga bilo treba najbolj družbeno-državno kontrolirati, namreč v deregulirani ekonomiji, ki je epicentar večine tveganj in nasilja!). Tisti, ki se izmuznejo gosto prepletenim mrežam (ne)formalnega družbega nadzora, pa naj trčijo ob čim bolj trdo pest kazenskopravne represije. Za te, storilce kaznivih dejanj, naj ne bo milosti: njihove pravice in svoboščine niso naše, zato so scela pogrešljive, ravno tako kot so pogrešljivi in odvečni oni: nihče jih zares ne potrebuje, poleg tega pa itak delajo samo težave in probleme. Zato proč z njimi. Fizično jih ni mogoče neposredno eliminirati (ker smo se odrekli smrtni kazni), zato pa se jih da elegantno (in scela v skladu s črko in duhom vladavine prava, *rule of law*) uskladiščiti v zaporih, ki v pozno-modernem času doživljajo nekaj, česar še v začetku sedemdesetih let ni pričakoval prav nihče, namreč pravcato renesanso: *Prison works!* Reševanje varnostnih problemov, ki jih generira podivjana ekonomska struktura (in njej pripadajoča tržna kultura), z množičnim zapiranjem (ki je usmerjeno predvsem zoper »tipične« kriminalce iz nižjih slojev) – oziroma s segregacijo in izključevanjem – je ideološko nadvse privlačna, saj je pisana na kožo zdravorazumskim »teorijam« o vzrokih kriminalnega vedenja, poleg tega pa v ničemer ne problematizira kapitalističnega sistema (in dane porazdelitve materialnih virov).

Vojna zoper kriminal in »nova vojna tretjega tisočletja« (zoper »terorizem«) imata v oči bijočo skupno značilnost. Obe sledita logiki eksorcizma. Obe promovirata predvsem interese tankih socialnih manjšin (vladajočih skupin v kapitalističnem imperiju). Obe ponujata zgolj simbolično, pravzaprav magično varnost. Obe sta zamišljeni in izvajani tako, da se samo še poglobljajo že itak (pre)globoke vrzeli med bogatimi in revnimi, vključenimi in izključenimi, zmagovalci in

poraženci. Njune metode so hobbesovske, ne pa, recimo, durkheimovske: ne merijo namreč na povečevanje družbene solidarnosti, ampak ciljajo na fizično iztrebljenje sovražnika, ekscesivno kaznovanje zaradi kaznovanja samega, prostorsko segregacijo »nevarnih razredov«, ideološko indoktrinacijo (s strašljivo zmesjo tradicionalizma, konservativizma, rasizma, ksenofobije, populizma in demagogije). Obe vojni ne prinašata več, ampak manj varnosti, pa tudi manj demokracije, vladavine prava, spoštovanja človekovih pravic in svobode (razen seveda za elite, ki uživajo in varnost in svobodo, pa tudi njihove človekove pravice nihče ne postavlja pod vprašaj).

### Storilci (kaznivih dejanj) kot žrtve?

Diskurzivne formacije, v katerih so storilci (»kriminalci«) opisani kot »žrtve«, so v zadnjem času v očitnem zatonu. Zdi se, kot da bi bila njihova teoretska in praktična mikavnost le še zgodovinski relikv. Ko steče kriminološka ali viktimološka beseda o »žrtvah«, le redkokdo najprej pomisli na posameznika, ki je odgovoren za kaznivo dejanje. Prva predstava, ki se nemudoma prikraje v zavest, je povezana z (»nedolžno«) osebo, ki utrpi gmotno ali psihično škodo zaradi kaznivega dejanja. V tem oziru nikakor ne zadošča zgolj ugotoviti, da smo priče preskoku (ali preusmeritvi) zanimanja s storilca na žrtev. V igri je še nekaj drugega. Gre za vprašanje, komu primarno pripada »status« žrtve *par excellence*.

Nekdaj – zlasti v drugi polovici šestdesetih in prvi polovici sedemdesetih let – je bilo marsikaj drugače. Kriminaliteta je bila tedaj dojeta kot socialni problem, tj. kot pojav, ki prizadeva in ogroža »družbo-kot-celoto«, hkrati pa korenini v osrednjih družbenih procesih & strukturah. V tovrstni optiki »družba« ni le nedolžna žrtev kriminalnih ravnanj, ampak je zanje tudi (so)odgovorna, saj ključni kriminogeni dejavniki niso nekakšna naravna dejstva, ampak zgodovinske tvorbe, ki so (ne)nameravane posledice množice človeških odločitev in dejanj. Če je tako, potem »viri«, »korenine« ali »vzroki« kriminalitete – npr. krivična porazdelitev gmotnih virov (dohodka in bogastva), revščina, neupravičena prikrajšanja, anomija ali socialna »dezorganizacija« – niso obžalovanja vredna »usoda« (*fatum*) človeštva, zakaj nanje je očitno mogoče vplivati, jih spremeniti, omiliti ali (po mnenju največjih optimistov) celo eliminirati, in sicer bodisi s postopnimi reformami ali revolucionarno akcijo. To kajpak ne implicira, da so posamezni storilci v splošnem brez vsakršne odgovornosti<sup>1</sup> za

<sup>1</sup> Pitch (s. 28-29) meni, da je odgovornost moralno (in filozofsko) vprašanje, ki se nanaša na tiste posledice delovanja, za katere nekdo lahko odgovarja. Bistveno je, da je mogoče vprašanje o odgovornosti smiselno zastaviti le v »denaturaliziranem« (ali, z drugo besedo, socializiranem) svetu, tj. v zvezi z dejanjem ali delovanjem subjekta, ki je zmožen ravnati intencionalno in (svobodno) izbirati med različnimi vedenjskimi »opcijami« (ali alternativami).

kazniva dejanja. Vsaj v luči mertonovskih teorij je bilo namreč kriminalno vedenje pojasnjeno kot psihološko docela normalna<sup>2</sup> (in v instrumentalnem smislu tudi racionalna) prilagoditev na anomične napetosti (*strains*), ki jih generira strukturalna disjunkcija med kulturno predpisanimi (in pod vplivom socializacijskih praks tudi osebnostno ponotranjenimi) cilji in zakonitimi priložnostmi (za njihovo doseganje). Storilec je zato odgovoren za škodljive posledice svojega protipravnega dejanja, saj dobro ve, kaj počne in zakaj počne to, kar počne. Ni pa odgovoren za svoje želje (tj. motivacijo, ki je »proizvod« odraščanja v kulturno specifičnem okolju) niti za svoj neugoden (ali deprivilegiran) položaj v socialni strukturi (prim. Pitch, s. 33-38): v tej točki se razpre odgovornost »družbe« in njene politične organizacije, »države«, ki je dolžna ukrepati na splošni in posamični ravni (npr. s tretmanskimi, rehabilitativnimi ali resocializacijskimi programi).

Vendar pa se tu zgodba o (so)odgovornosti družbe/države ne konča. Za nadaljevanje je poskrbela teorija etiketiranja (oziroma teorije o družbenih reakcijah na problematično ali škodljivo vedenje). V optiki socioloških razlag je storilec predstavljen kot žrtev krivičnih (npr. izkoriščevalskih ali zatiralskih) družbenih razmer, teoretiki etiketiranja pa so ga opisali še kot žrtev neustreznih (ne)formalnih reakcij na njegova negativna dejanja (prim. Roshier, s. 42-46). Krivda nadzorstvenih institucij naj bi bila v tem, da »kriminalitetnega vprašanja« ne rešijo, ampak ga celo zaostrijo, npr. zato, ker avtoritativno vsiljujejo lastne (ozke, rigidne, dihotomične ali odtujene) »definicije situacij« in etiketirajo kršilca kot »delinkventa« ali »kriminalca«, s čimer neredko (in kajpak povsem nenamerno) predružačijo njegovo »samopodobo« (*self-concept*), okrepijo kriminogene osebnostne poteze in otežijo vključitev v normalno družbeno življenje. Še več, odkrite, obsojene in sankcionirane kršilce je mogoče predstaviti tudi kot žrtve selektivnega (pravzaprav pristranskega) kazenskopravnega sistema, ki po eni strani disproporcionalno kriminalizira (na ravni splošnih in abstraktnih norm) škodljiva ravnanja pripadnikov nižjih družbenih slojev, po drugi strani pa tudi dejansko preganja predvsem storilce »konvencionalnih« kaznivih dejanj.

Če zgornje ocene o večplastni viktimiziranosti storilcev držijo vsaj v grobem, kako naj potem pojasnimo njihovo aktualno nepriljubljenost? Pitch (s. 38-46) navaja v tej zvezi več možnih razlogov: (a) socialna država (*welfare state*) je zašla v resno krizo (država se je v imenu neoliberalne ideologije odrekla svoji zgodovinski odgovornosti za zagotavljanje družbene solidarnosti); (b) revolucionarne ideje o možnosti

<sup>2</sup> Takšno razmišljanje ne zanika obstoja (resda relativno maloštevilčne) kategorije abnormalnih ali iracionalnih storilcev, katerih patološko stanje izključuje njihovo kazenskopravno odgovornost, ne izključuje pa odgovornosti države, ki je zanje dolžna poskrbeti, npr. z zdravljenjem ali vsaj varovanjem in nadzorovanjem.

radikalne družbenoekonomske transformacije so odvržene na pokopališče zgrešenih (naivnih ali celo nevarnih) političnih projektov,<sup>3</sup> obenem pa se je razblinila tudi vera v notranjo racionalnost zgodovinskega procesa; (c) rehabilitativni model je postal predmet ostrih kritik, in sicer tako iz »desnih« (konservativnih) kakor iz »levih« (liberalnih) ideoloških krogov;<sup>4</sup> (č) vnovič je prevladalo prepričanje, da je »kriminalitetno vprašanje« družbeni problem, za katerega so odgovorni v prvi vrsti »kriminalci« (ne pa »družba«), katerih kazniva dejanja so plod »racionalne izbire« (ali pa, izjemoma, storilčeve individualne kriminogene »narave«), ki je neodvisna od socialnega in kulturnega konteksta; (d) povečalo se je zaupanje v zastraševalno (*deterrence*) in onemogočevalno (*incapacitation*) učinkovanje kazenskopravne mašinerije (*prison works*); (e) v delovanju kazenskopravnega sistema ima čedalje pomembnejšo vlogo »aktuarski pristop« (Simon in Feeley),<sup>5</sup> ki pogojuje vrsto in količino kazenske sankcije s posameznikovo »socialno nevarnostjo« (rizičnostjo), ki pa ni več sinonim za biološko vkoreninjeno »kriminalnost«, ampak temelji na »epidemiološki« oceni množice dejavnikov (kot so spol, starost, etnična pripadnost, izobrazba, uživanje drog, zaposlenost in družinsko ozadje), ki povečujejo tveganje izvrševanja nadaljnjih kaznivih dejanj.

Kakorkoli že, storilec je v zadnjem času padel v precejšnjo nemilost. Postal je zgolj atomizirani posameznik, ki ga je treba kaznovati (bodisi iz retributivnih bodisi iz utilitarnih razlogov) in nadzorovati v skladu z mero njegove rizičnosti. Simpatije so se preselile na osebe, ki utrpijo škodo zaradi kaznivih dejanj. Zgolj njim pripada moralno superiorni status

<sup>3</sup> Še več, kolektivni subjekt (npr. delavski razred), ki naj bi uredil revolucionarno spremembo, je v poznomoderni družbi čedalje bolj fragmentiran in diferenciran, celo impotenten.

<sup>4</sup> Za zagovornike represivne politike »reda in zakonitosti« (*law and order*) je rehabilitativni model neučinkovit in (pre)drag. Konservativni pisci poudarjajo, da se je treba zavzemati za »polno« odgovornost storilca (v nasprotju s socialdemokratsko »kulturo opravičevanja«) in za kazni, ki so dovolj zastrašujoče (tj. stroge, gotove in nagle), da odvrnejo potencialne kršilce, hkrati pa učinkovito »onemogočijo« dejanske (zlasti družbeno najbolj nevarne) storilce. Po drugi strani pa so liberalne kritike rehabilitacije motili pojavi, kot so terapevtsko spreminjanje storilčeve osebnosti, široka diskrecija (že malone arbitrarnost) pravosodnih organov in neenake kazni za zelo podobne prestopke. Po njihovem mnenju so moralno upravičene le kazni, ki so pravične ali zaslužene (*just deserts*) in izražajo moralno zavračanje (grajanje ali sramotenje) zločina, ne pa tudi njegovega storilca.

<sup>5</sup> Aktuarski pristop (oziroma menedžerski diskurz probabilističnih kalkulacij in statističnih distribucij) je značilen za »novo penologijo« (Feeley in Simon), ki – za razliko od »stare penologije« – ni več usmerjena na posamične storilce (oziroma na njihovo »zasluženost« kaznovanje v sorazmerju s krivdo ali na njihovo resocializacijo, redukcijo in reintegracijo), ampak na nevarne skupine, ki jih poskuša kar najbolj ekonomično upravljati (oziroma nadzorovati v skladu z ocenjeno mero njihove rizičnosti).

»žrtve«. Njim na ljubo ali v dobro kaže zaostri kaznovalno politiko in jim na različne načine (gmotno ali emocionalno) pomagati. Obrat pozornosti od storilca k žrtvi (kaznivega dejanja) ni značilen le za konservativne avtorje, ampak ga je zaznati tudi na »levem« polu kriminološkega in viktimološkega snovanja. Britanski »levi realisti« (npr. Lea, Young in Matthews) retroaktivno bičajo zablode »levega idealizma« (iz prevratniških poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih let) in skrušeno priznavajo, da kriminaliteta dejansko je družbeni problem, in sicer predvsem problem, ki ga najbolj boleče čuti-jo prav revni, deprivilegirani, eksploatirani, zatirani, diskriminirani in marginalizirani. Po njihovem mnenju je treba zato kar najbolj resno upoštevati »resnične« potrebe, bojzani, zahteve, zaznave, ocene in strahove »običajnih« ljudi, tj. potencialnih in dejanskih žrtev kriminalitete.<sup>6</sup> Po drugi strani pa evropski abolicionisti (npr. Christie, Hulsman, Mathiesen, Bianchi, de Haan, Scheerer, Box-Grainger, Ryan, Ward, Marconi in Pavarini) poudarjajo, da žrtev kaznivega dejanja viktimizira predvsem kazenskopравни sistem,<sup>7</sup> ki jo izriva na obrobje, ji »ukrade« njen spor (s storilcem) in ne rešuje njenih »resničnih« problemov.

<sup>6</sup> V oči bijoča intenca »levega realizma« je ponuditi politično »relevantne«, tj. tu in zdaj uresničljive (ali vsaj »neutopične«), kriminalitetonpolitične »rešitve« (prim. Muncie, s. 144-148). V takšni nameri najbrž ni nič posebej problematičnega. Vprašljiva pa je naglica, s katero realistični kriminologi prevedejo probleme in potrebe (npr. po varnosti ali pravičnosti), kot jih (domnevno) subjektivno dojemajo žrtve, v kazenskopravni in kriminalitetonpolitični diskurz (prim. Cohen, s. 270-271). Po drugi strani pa je pomenljivo, da levi realisti ne prisluhnejo vsem žrtvam, ampak zgolj nekaterim (običajno predvsem tistim, ki so prizadete s kaznivimi dejanji ali pa se bojijo, da bi se jim to zgodilo kdaj v prihodnosti). Še bolj nenavadno je dejstvo, da britanski realisti upoštevajo mnenja žrtev zgolj tedaj, ko slednje artikulirajo svoje probleme (oziroma potrebe), medtem ko si sami rade volje jemljejo pravico, da predlagajo najbolj ustrezne rešitve (prim. Pitch, s. 41-44). Vsekakor pa je pohvale vredno, da so realisti obudili zanimanje za etiološka vprašanja. Prepričani so namreč, da je mogoče le na podlagi teorij o vzrokih kriminalitete zgraditi učinkovito kriminaliteton politiko. Vseeno pa je videti nekako neverjetno (pravzaprav politično nerealistično!), da bi se javnost (»družba« ali država) zavzela za precej drastične družbene spremembe prav v imenu »boja proti kriminaliteti« oziroma – še natančneje – iz želje omiliti strukturne »vire« kaznivih dejanj, kakršni so npr. (relativna) revščina, brezposelnost, diskriminacija in ekonomske neenakosti.

<sup>7</sup> Ne pozabimo, da je za abolicioniste kazenskopravni sistem večji družbeni problem kakor kriminaliteta (in z njo povezani medosebni konflikti), in sicer zato, ker je krivičen, »kolonializatorski« v razmerju do »življenjskega sveta« (Habermas), nemoralen, nefleksibilen, represiven, izključevalen, »maskulinističen« (tj. utemeljen na abstraktnih, objektivnih, posplošujočih in dekontekstualiziranih vrednotah, med katerimi umanjajo skrb, empatija, solidarnost, razumevanje, pomoč in sočutje do konkretnega drugega), neučinkovit (v optiki uradno razglašeni ciljev, kot so varovanje posameznika, generalna prevencija ali rehabilitacija) in celo kontraproduktiven, poleg tega pa ga je zelo težko nadzorovati (z demokratičnimi prijemi in mehanizmi).

Ne glede na povečano zanimanje za potrebe & pravice žrtev pa v kriminološki literaturi vendarle naletimo tudi na pisce, ki še vedno poudarjajo, da storilci niso izključno odgovorni za »kriminaliteto« (in kajpak za posamična kazniva dejanja). Reiman (s. 212-213), denimo, dokazuje, da precejšen, dasi (od primera do primera) spremenljiv delež »sokrivde« pripada tudi kapitalističnemu sistemu, ki je po njegovi oceni nemoralen in nepravilčen, in sicer iz več razlogov: (a) sistem je izkoriščevalski, ker sili delavce k delu, ki je poplačano zgolj delno (tako imenovana presežna vrednost namreč samodejno pripade »kapitalistom«); (b) sistem spodbuja anatagonistične, egoistične ali »odtujene« medčloveške odnose, saj izhaja iz ideološke podmene, da je posameznikova »dobrobit« (*well-being*) praviloma v konfliktu<sup>8</sup> z dobrobitmi (oziroma interesi in pravicami) drugih oseb; (c) sistem temelji na krivični porazdelitvi bogastva, dohodka in gmotnih virov, kar (po)ustvarja ekonomsko negotovost, nezadovoljene potrebe, »relativne deprivacije« (W.G. Runciman)<sup>9</sup> in pohlep (po drugi strani pa sili v »suženjska« delovna razmerja posameznike, ki imajo v lasti zgolj »delovno silo«). Reiman opozarja, da opravlja kazenskopravni sistem pomembno ideološko funkcijo ravno na ta način, da je osredotočen izključno na posameznike in njihovo krivdo. S tem namreč odvrta pozornost od vprašanja, ali so etabrirane institucije (ne)moralne,<sup>10</sup> (ne)pra-

<sup>8</sup> Posledica takšne institucionalne ureditve je »hobbesovska vojna vseh zoper vse«: (a) delavci tekmujejo s kapitalisti v boju za razdelitev ekonomskega proizvoda na mezde in dobičke; (b) delavci tekmujejo drug z drugim za službe ali zaposlitve; (c) kapitalisti tekmujejo drug z drugim za tržne deleže; (č) nacionalne države medsebojno tekmujejo za naklonjenost tujih investitorjev.

<sup>9</sup> »Relativno prikrajšanje«, ki je eden izmed ključnih pojmov v etoloških razlagah »levih realistov«, označuje nezadovoljstvo, ki izvirajo iz posameznikove subjektivne apercipcije, da se mu godi krivica, ker v primerjavi s člani svoje »referenčne skupine« (Merton) ne dobi tistega, kar si po njegovem mnenju zasluži. Zanimivo je, da se subjektivna občutenja nepravilne depriviranosti povečajo tedaj, ko se razlike med skupinami, ki se medsebojno primerjajo, zmanjšajo (to namreč olajša vzajemne primerjave v razmerju do skupnega »merila«, npr. ekonomske, statusne, starostne ali spolne »uspešnosti«). To pomeni, da so lahko nezadovoljstva zaradi relativne deprivacije razpršena po vsej družbeni strukturi (čeprav so običajno najmočnejša na dnu stratifikacijskega sistema in med izključenimi socialnimi segmenti).

<sup>10</sup> Jasno je, da kazensko pravo ni zgolj »ideološki aparat države« (Althusser). Vseeno pa njegovih tovrstnih učinkov ne gre podcenjevati. Kazenskopravni sistem pač ni politično nevtralna mašinerija, ki je *conditio sine qua non* sleherne organizacije družbenega življenja (oziroma »družbenega reda«), saj vselej in povsod varuje zgodovinsko dano »stanje stvari«. Zato ne moremo reči, da npr. kazenskopravna prepoved (in sankcioniranje) kraje varuje zgolj lastninsko pravico *in abstracto*: objekt varovanja je namreč tudi (ali nemara predvsem) dana porazdelitev lastnine, ki pa – roko na srce – ni le krivična v nekem ohlapnem »naravnopravnem« smislu, ampak je tudi v nasprotju z veljavno koncepcijo človekovih pravic. Zato je napačno (dasi ideološko nadvse mikavno) domnevati, da je kazenskopravno varovanje obstoječe distribucije bogastva neogibno potrebno za življenje v katekriki »spodobni« družbi (ali v kakršnemkoli okolju, kjer ni dovolj

vične ali celo – kajpak le metaforično rečeno – (ne)kriminalne: če neko konkretno dejanje etiketiramo kot »zločin«, za katerega je odgovoren le individualno določeni posameznik, hkrati še implicitno namignemo, da so bile okoliščine, v katerih je deloval storilec, v normativnem pogledu »neoporečne«. Sicer pa prepustimo raje, vsaj za hip, besedo kar Reimannu: »Ko neko dejanje poimenujemo z oznako zločin, s tem predpostavimo, da razmere, v katerih je storilec deloval in se nanje odzival, niso do te mere kriminalne, smrtonosne ali krivične, da bi bil skrajni odgovor nanje razumno upravičen ali nekriminalen. To pomeni naslednje: ko ima kazensko-pravni sistem posameznika za odgovornega za zločin, implicitno sporoča, da socialne razmere, v katerih se je kaznivi dejanje zgodilo, niso odgovorne za zločin oziroma niso do te mere nepravilne, da bi opravičevale nasilno reakcijo« (s. 157-158). To, skratka, implicira, da se ekskluzivno ukvarjanje s posameznikovo krivdo v splošnem ne zmeni za vprašanje, ali je morda s kaznivim dejanjem oškodovani pravni & družbeni red morda kdaj poprej prekršil storilčevo pravico do človeškega dostojanstva ali ga kako drugače<sup>11</sup> (npr. s strukturnimi kriminogenimi pritiski<sup>12</sup>) »pripravil« do tega, da je stopil na »temno stran« veljavnih predpisov.

No, o storilcih kot žrtvah je mogoče (še vedno) govoriti še v nadaljnjem aspektu. V mislih imamo predvsem viktimizacijske reperkusije kazenskopravne reakcije na kaznivo dejanje. Tu kajpak ne gre zgolj za vprašanje, ali je kazenska sankcija v danem primeru »prestroga« (npr. glede na »težo« kaznivega dejanja, »obseg«<sup>13</sup> protipravnosti ravnanja ali stopnjo storil-

dobrin, s katerimi bi bilo mogoče zadovoljiti potrebe in potešiti želje vseh ljudi). V nasprotnem primeru bi namreč pretvorili zdajšnje lastniške odnose v nekakšen absolutni standard pravičnosti kot take.

<sup>11</sup> To seveda ne pomeni, da se »kriminalci« *en général* zavedajo, da so žrtve socialnih krivic ali da kršijo veljavne norme iz (kvazi)revolucionarnih razlogov. Pogosto so storilci (npr. premoženjskih kaznivih dejanj, ki tvorijo glavnino »uradne« kriminalitete) ravno tako kot večina konformistov potopljeni v vladajočo (npr. potrošniško) ideologijo in njene ozaljšane podobe »dobrega življenja«. Zato ne preseneča, da se nekriminalni/konvencionalni gledalci zlahka poistovetijo z junaki gangsterskih filmov, saj imajo oboji enake predstave o »življenjski uspešnosti«, razlikujejo se le v izbranih metodah realizacije »ameriških sanj«.

<sup>12</sup> V tej zvezi velja spomniti, da je rehabilitativni model utemeljen ravno na podmeni, da je kriminaliteta kompleksni »produkt« strukturnih, situacijskih in osebnih dejavnikov. Od tod izhaja politično vodilo, da je najboljši način za preprečevanje kaznivih dejanj tisti, ki meri na odpravljanje kriminogenih dejavnikov, in sicer na ravni družbe, skupnosti ali posameznika (individualizirane ukrepe – kot so npr. izobraževanje, svetovanje, individualna ali skupinska terapija, učenje socialnih veščin ali pomoč po izpustitvi na prostost -, katerih namen je eliminirati posameznikovo kriminalnost, je pravzaprav ustrežnejše subsumirati pod ožji pojem »tretman«).

<sup>13</sup> Po našem mnenju ima protipravnost kvantitativne otenke, tako da je s cela smiselno (teoretsko upravičeno) govoriti o večjih ali manjših »količinah« protipravnosti. Preprost zgled: če revež okrade boga-

čeve subjektivne odgovornosti). V igri je še mnogo več, predvsem škoda, ki jo utrpi obsojenec med<sup>14</sup> prestajanjem kazni, npr. v zaporu. Škoda utegne biti mnogovrstna, npr. smrt (zaradi umora ali samomora), bolezen, okvare (telesnega in duševnega) zdravja, okrnjeno samospoštovanje, predrugačena »samopodoba« (*self-concept*), »stigmatiziranost« (Goffman), zmanjšanje psihičnih in socialnih zmožnosti (oziroma sposobnosti za vključitev v normalne življenjske tokove), desocializacija in druge posledice »uspešne« prizonizacije.

### Žrtve kršitev človekovih pravic

Več kot očitno je, da ne kriminologija ne viktimologija ne moreta mimo - že inherentno skrajno kompleksne in kontroverzne - problematike človekovih pravic (in njihovih kršitev). Vseeno pa so tovrstna vprašanja v kvantitativnem in kvalitativnem oziru zelo različno zastopana v posamičnih kriminoloških in viktimoloških snovanjih. To ne preseneča, zakaj človekove pravice so politično, pravno in moralno nadvse kočljiva tematika, ki je vrh vsega še dodobra pogreznjena v blato vladajoče ideologije. Še več, zdi se, da je neprimerno lažje zgražati se nad posamičnimi in sistematičnimi kršitvami človekovih pravic, do katerih prihaja (ali je prihajalo) »tam nekje v daljni tujini« (npr. v zloglasnih »malopridnih« državah), mnogo bolj obremenjujoče pa se je boriti proti tovrstnim viktimizacijam, ki se dogajajo tu in zdaj. Vendar pa to sploh še ni vse: neprizanesljivo grajanje kršitev<sup>15</sup> (in kršilcev) človekovih pravic v drugih državah (najraje kajpak v »zaostalem« tretjem svetu) ostaja hipokritsko početje, če se mu ne posreči odkriti vzročnih povezav med tamkajšnjimi krivicami in tukajšnjimi »normalnimi« ekonomskimi in političnimi praksami, tj. osrednjimi strukturami in procesi v »razvitem« zahodnem svetu. Ne pozabimo tudi, da je pojem »človekove pravice« neprimerno širši od pojma »državljanke pravice«: posameznik namreč nima človekovih pravic zgolj v razmerju do »svoje« države (ki ji po naključju pripada), marveč v razmerju do vseh drugih ljudi. To potemtakem implicira, da smo – zares strogo, a vendarle teoretsko docela upravičeno rečeno

bogataša, je stopnja protipravnosti normativne kršitve manjša kakor v primeru, ko se zgodi obratno. Razlog je na dlani: v prvem primeru je storjena manjša krivica kakor v drugem. Po drugi strani pa je tudi res, da ima enako kaznivo dejanje različen »impakt« (tj. negativne posledice) na različne žrtve (prim. Lea in Young, s. 361).

<sup>14</sup> Do raznolikih viktimizacij utegne priti kajpak že pred obsodbo in prestajanjem kazni, npr. zaradi surovega policijskega ravnanja, neupoštovanja zakonsko ali celo ustavno zajamčenih pravic ali neustrezne pravne pomoči. Kot še posebej paradokсно obliko kazensko-pravne viktimizacije pa kaže šteti vse tiste primere, ko so posamezniki preganjani in sankcionirani zaradi »zločinov brez žrtve«.

<sup>15</sup> Ne pozabimo, da je oznaka »kršitev človekovih pravic« često evfemizem, s katerim v politično »korektni« govoricu opišemo celo najhujše možne zlorabe in grozote.

– za nespoštovanje človekovih pravic (so)odgovorni vsi (še najbolj pa premožni, vplivni in mogočni).

Nobenega dvoma ni, da je seznam človekovih pravic obsežen, spremenljiv, (že domala »po definiciji«) netaksativen in nedovršen. Nesporno je tudi, da so človekove pravice družbeno in zgodovinsko relativen »konstrukt«. Še več, gre za neke vrste normativni »ideal« (zbir usmerjevalnih in urejevalnih »parametrov«), ki ne bo v celoti nikoli uresničen, vendar pa to v ničemer ne zmanjšuje vrednosti človekovih pravic kot pozitivnega prava. Človekove pravice so v tem pogledu izrazito subverzivno »orodje« v boju za emancipacijo (in sicer tako posameznikov kakor večjih ali manjših družbenih skupin). Zatiranim, izkoriščanim, podrejenim ali kako drugače viktimiziranim se torej ni več treba sklicevati na nekakšno v abstraktnih višavah prostolebdeče »naravno« pravo, saj imajo na voljo normativne določbe z najvišjo možno avtoriteto, v prvi vrsti *Splošno deklaracijo človekovih pravic*, ki jo je sprejela Generalna skupščina OZN desetega decembra leta 1948. To je nesporno izjemni civilizacijski dosežek, ki pa vsaj zaenkrat še ne implicira, da smo priče splošnemu (in predvsem – za razliko od zgolj verbalnega – efektivnemu) spoštovanju človekovih pravic Prav nasprotno. Bolj ali manj resne kršitve takih in drugačnih človekovih pravic so malone obča praksa. Vseeno pa se nobena vlada javno ne hvali s tem, da sistematično krši človekove pravice. Obrambne reakcije »držav« (tj. oseb, ki nastopajo v imenu te politične abstrakcije) na morebitne tovrstne obtožbe so praviloma diametralno nasprotne, saj si na vse kriplje prizadevajo dokazati, da jemljejo človekove pravice smrtno resno: da na območju njihove jurisdikcije ni strukturno ali sistemsko pogojenih/generiranih kršitev človekovih pravic (»morda« pride tu in tam do kake »obžalovanja vredne« posamične kršitve, ki pa je vendarle zgolj izjema, ki potrjuje pravilo, namreč odločno in brezkompromisno predanost spoštovanju človekovih pravic).

Najbrž se le nepopravljivi naivneži predajajo utvari, da je mogoče zagotoviti efektivno spoštovanje človekovih pravic, ne da bi ob tem (še več, prav zaradi tega!) korenito predruščali družbeni, politični, pravni in ekonomski *status quo*. To je vsekakor ključni razlog, zaradi katerega so človekove pravice trenutno najnevarnejša pravnopolitična »doktrina«, prava nočna mora za privilegirane nosilce socialne (predvsem pa seveda ekonomske) moči. Nadvse priročna (in zato tudi dokaj priljubljena) »taktika«, s katero je mogoče ideološko »nevtalizirati« radikalne (družbeno in ekonomsko transformativne) potencialne ideala človekovih pravic, so najrazličnejše klasifikacije, npr. »interpretativne« delitve te teoretsko sicer nujno enotne ali celostne koncepcije na: (a) pravice prve, druge ali tretje generacije; (b) iztožljive in zgolj »programske« (tj. še nezavezujoče) pravice; (c) »negativne« pravice (ki jim ustreza le dolžnost opustitve nekega nedopustnega ravnanja) in »pozitivne« pravice (ki jim ustreza dolžnost storitve nekega konstruktivnega dejanja); (č) »zares« temeljne in »malo manj« temeljne pravice; (d) pravice, ki jih je *hic et nunc* mogoče uveljaviti v praksi, in pravice, ki jih (»žal«

zaenkrat v splošnem ni mogoče uresničiti, in sicer zato, ker »preprosto ni dovolj denarja« (oziroma ekonomskih »resursov« ali gmotnih dobrin za zadovoljitev vseh človeških in družbenih potreb). Ne glede na - običajno interesno podkrepljeno ali motivirano – prepričljivost tovrstnih razvrščanj (neredko še dodatno ozaljšanih s »certifikatom« pravne znanosti ali vsaj stroke) je pač treba odkrito priznati, da imamo tu opraviti zgolj z nesramnim in ciničnim prodajanjem ideološke megle. Dovolj očitno je namreč, da že zdajšnje proizvodne in potrošne kapacitete (človeštva) zadoščajo za to, da bi vsake-mu članu globalne družbe zagotovili (efektivno, in ne le na papirju) spodobno preživetje (pravzaprav blaginjo), tj. zadovoljevanje elementarnih potreb po (zdravi) hrani, obleki, stanovanju, zdravstveni oskrbi, izobrazbi in podobnih socialnih storitvah, ki so *sine qua non* za svobodno (ali, z drugimi besedami, samodoločeno) življenje, kar je v bistvu racionalno jedro normativne ideje človekovih pravic.

Vidimo torej, da ključni razlog za zdajšnje sistemsko ali strukturno kršenje človekovih (zlasti ekonomskih in socialnih, posledično pa kajpada nujno še političnih) pravic ni »obžalovanja vredno pomanjkanje nujno potrebnih gmotnih virov« (ali »nezadostna ekonomska razvitost«), ampak v prvi vrsti odsotnost zadostne politične »volje«, tj. egoizem in pohlepnost tistih (bogatih in več kot zgolj preskrbljenih) posameznikov in socialnih skupin, katerih »vitalni« interes je v tem, da ostane obstoječa porazdelitev lastnine (npr. bogastva, dohodkov in drugih dobrin) bistveno nespremenjena. Vsaj v tej zvezi je treba biti iskren in se ne kaže slepiti, da je mogoče efektivno spoštovanje človekih pravic zagotoviti brez posega v distribucijo »lastnine« v najširšem pomenu in brez radikalnega zmanjšanja ekonomskih in socialnih neenakosti. Kdor se zavzema za nadaljevanje obstoječega stanja (tj. perpetuacijo neupravičenih razlik, ki jih globalizacijski procesi le še poglobljajo in razširjajo), ne more v isti sapi trditi, da spoštuje človekove pravice. Waldron (s. 187) je to misel artikuliral v občudovanja vredni koncizni obliki, tako da jo velja povzeti kar dobesedno: »Predlagam torej, da bi morali imeti pravice, osnovane na materialni potrebi, za temeljne v svoji teoriji človekovega dostopa do virov in njihove rabe. Namesto da bi te pravice šteli za osnovo dolžnosti dobrodelnosti, vezane na obstoječe imetnike lastnine, jih moramo imeti za osnovo tega, da postavimo pod vprašaj samo lastninsko ureditev; obstoj nezadovoljene materialne potrebe tako postane ugovor ne samo proti načinu, kako se uveljavljajo lastninske pravice (sebično, nepremišljeno in tako dalje), ampak prav proti obliki in distribuciji samih lastninskih upravičenj. Pri razglašanju socialnih pravic ne prosimo imetnikov lastnine, naj bodo malo bolj darežljivi. Postavljamo globlje vprašanje: s kakšno pravico trdijo, da je nekaj izključno njihovo, navkljub veliki revščini drugih? Vztrajamo pri tem, da mora lastnina odgovarjati pred sodiščem potrebe in ne obratno.«<sup>16</sup>

<sup>16</sup> Teza, ki jo prepričljivo razvije Waldron, je pravzaprav *lieu commun* v kritičnih družboslovnih refleksijah, vključno (in nikakor ne

Tematski sklopi, ki se nanašajo na kršitve človekovih pravic, imajo posebej v kritičnih viktimoloških in kriminoloških refleksijah pomembno, neredko celo osrednje mesto. Glede na kaleidoskopsko pestrost in številčnost človekovih pravic pa se posamezni avtorji običajno ne ukvarjajo z njihovimi kršitvami nasploh, ampak se raje osredotočijo na izbrane sklope, kot so npr. viktimizacije oseb v okviru kazenskopravnega sistema (tj. s strani »agentov« formalnega družbenega nadzorstva), »zločini države« (Fredrichs),<sup>17</sup> »ekonomska eksploatacija« (Quinney) ali »strukturno nasilje« (Galtung). V tej zvezi je vsekakor neizbežno spominiti na že skorajda »klasične« zamisli (o vlogi človekovih pravic znotraj kritične kriminologije), ki sta jih prispevala Herman in Julia Schwendinger. Ameriška »radikalna« kriminologa sta svoje poklicne kolege postavila pred na videz skrajno preprosto dilemo: ali želite biti branilci družbenega reda (*defenders of order*) ali varuhi človekovih pravic (*guardians of human rights*)? Njuna lastna izbira je kajpak pričakovana. Pisca (s. 133-134) izhajata iz tradicionalnega egalitarnega načela, v luči katerega je treba vsem ljudem zagotoviti priložnost za svobodni razvoj njihovih raznovrstnih potencialov. Zato nikakor ne zadošča, da vidimo v posameznikih zgolj »objekte«, ki naj jih instituci-

nazadnje) s kriminološkimi. V »klasični« različici pa jo najdemo že pri Rousseauju: »Prvi, ki si je ogradil neko zemljišče in si domislil reči, *to je moje*, ter našel dovolj preproste ljudi, da so to verjeli, je bil pravi utemeljitelj civilne družbe. Koliko zločinov, vojn, umorov, koliko trpljenja in grozot bi bil prihranil človeškemu rodu tisti, ki bi izdržal kole ali zasul jarek ter zaklical svojim podobnikom: 'Nikar ne poslušajte tega sleparja. Izgubljeni ste, če pozabite, da sadovi pripadajo vsem, zemlja sama pa nikomur;' toda vse kaže, da so tedaj stvari že prišle do točke, da niso mogle več ostati take, kakršne so bile; kajti ta ideja o lastnini, odvisna od mnogih predhodnih idej, ki se niso mogle roditi drugače kot zaporedoma, se v človeškem duhu ni oblikovala naenkrat (s. 57).

<sup>17</sup> McLaughlin (v: McLaughlin in Muncie, s. 289-290) opozarja, da so »državni zločini« (namreč škodljiva dejanja – kot so genocid, množični masakri, tortura, politični uboji, preganjanje opozicije, etnično čiščenje, institucionalizirani rasizem ali seksizem, kulturni vandalizem, etnične ali verske diskriminacije, agresija na tujo državo, korupcija, cenzura, zastraševanje, režiranje volitev, terorizem in tako dalje -, ki jih vlada v najširšem pomenu izvrši v okviru svoje notranje ali zunanje politike) ena izmed najresnejših oblik kriminalitete, saj je njihov storilec »entiteta«, ki ima monopol nad legitimno uporabo prisilnih sredstev in potemtakem tudi zmožnost, da generira množične kršitve človekovih pravic (bodisi na lastnem ozemlju ali pa v tujini). Poleg tega je država ekskluzivno pristojna za sprejemanje zakonov in je *eo ipso* zmožna »kriminalizirati« njej nevarna dejanja in posameznike. Pomembno pa je tudi, da ima država na voljo ogromno »sredstev« in mehanizmov, s katerimi lahko (trajno ali vsaj začasno) prikrije svoje zločine ali kršitve človekovih pravic. Cohen (s. 501) omenja v tej zvezi propagandne prijeme, cenzuro, ponarejanje uradnih dokumentov, skrivanje ali uničevanje obremenjujočih dokazov (npr. arhivskih dokumentov), siljenje državnih uslužbencev v lažganje ali molčečnost, ustrahovanje medijev, kaznovanje neposlušnih, podkupovanje intelektualcev (z materialnimi ali simbolnimi nagradami)...

je družbenega nadzorstva »obravnavajo enako« (kar je, mimogrede, temeljni postulat »klasičnega« pojmovanja kazenskopravnega sistema). Potrebno je še nekaj (pravzaprav marsikaj) več, in sicer v prvi vrsti to, da ima vsakdo na voljo temeljne dobrine in storitve, ki so *conditio sine qua non* za blaginjo in varnost (npr. pred nasilnimi ali »plenilskimi« posamezniki in represivnimi ali imperialističnimi družbenimi elitami). V njuni argumentaciji je ključna postavka, da vseh teh bazičnih »virov« ne gre razumeti kot nagrado ali privilegij, ampak kot nekaj, do česar ima vsakdo pravico. Kot temeljno človekovo pravico!

Očitno je torej, da Schwendingerja odločno nasprotujeta značilno liberalnemu pojmovanju enakosti, ki vključuje zgolj »enakost priložnosti« (*equality of opportunity*). Po njenem mnenju je liberalizem skrajno elitistična ideologija, ki je prav v imenu spoštovanja enakosti vseskozi opravičevala obstoječe in vztrajajoče neenakosti (npr. med razredi, spoloma, »rasami«, regijami in nacijami) in jih hkrati še pomagala reproducirati: »Prav v imenu svobodnega tekmovanja in *laissez-faire* liberalizma so, na primer, zahodne nacije v devetnajstem in dvajsetem stoletju pretvorile ljudi in naravna bogastva v Južni Ameriki, Aziji in Afriki v vire cenene delovne sile in surovin« (s. 133). Pojem »enake priložnosti« pravzaprav ne sodi v orožarno egalitaristične teorije o socialni pravičnosti, saj ponuja predvsem odgovor na vprašanje, kako naj »družba« regulira neenako distribucijo zaželenih (ali »smiselnih«) življenjskih dobrin, npr. po meritokratskih merilih (tj. posameznikovi nadarjenosti in vloženem trudu), ne pa, recimo, z mehanizmi dedovanja. Vendar pa so dejavniki, ki v praksi determinirajo razdeljevanje nagrad (in kazni!), po svoji naravi večinoma družbeni. Še več, avtorja sta trdno prepričana, da ni nikakršnega univerzalnega moralnega pravila<sup>18</sup> niti inherentnih empiričnih značilnosti človeka ali družbe, zaradi katerih bi kazalo sedanje socialne neenakosti razumeti kot nekakšno

<sup>18</sup> Pisca v tej zvezi poudarjata, da za uveljavljanje (in obrambo) egalitarnih načel (ali, z drugimi besedami, koncepcije človekovih pravic) ne zadošča, da izoblikujemo logično kar najbolj konsistentno in koherentno teoretsko zgradbo (ki jih bo dovolj prepričljivo utemeljila), po možnosti kakopak takšno, ki bo ugodila strogim znanstvenim okusom moralnih filozofov in pravnih učenjakov. Če se vsaj za hip ozremo na potek zgodovinskih dogajanj, namreč nemudoma uvidimo, da so boji za svobodo in enakost (oziroma človekove pravice) doslej potekali predvsem v politični areni, pri čemer so njihovi protagonisti neredko plačali strahovito visoko ceno. To velja, ne nazadnje, tudi za dandanašnjo situacijo: nerealno bi bilo pričakovati, da bo do bistvenih premikov na ravni zagotavljanja človekovih pravic prišlo po zaslugi »ombudsmanov«, sodišč za človekove pravice, pronicljivih pravnih teoretikov ali razsvetljenih »politikov«, ne pa pod odločnim političnim pritiskom kolektivnih socialnih akterjev, tj. zaradi opozicijskega, »dísidentskega« ali emancipatornega gibanja, ki ga je še vedno smiselno označiti z oznako »praxis« (Marx) ali – v bolj postmodernistični različici, ki vključuje še transformativno vlogo jezika – »transpraxis« (Arrigo).



»funkcionalno nujnost«. Te so po njuni presoji preprosto nedopustne: razumeti jih velja kot kršitve človekovih pravic, ki naj jih odslej obravnava prav kritična kriminologija (in sicer kot »zločine«). Schwendingerja v tej zvezi opozorita, da za kršitve človekovih pravic niso odgovorni le posamezniki (npr. voditelji imperialističnih nacij ali kapitalističnih korporacij in, ne nazadnje, storilci nekaterih »konvencionalnih« kaznivih dejanj), ampak tudi (ali celo predvsem) družbeni sistemi: »Če so izrazi imperializem, rasizem, seksizem in revščina okrajšave za teorije o družbenih razmerjih, potem je v skladu z logiko našega argumentiranja mogoče trditi, da so imperializem, rasizem, seksizem in revščina – zločini« (s. 137).

Takšno razmišljanje je vendarle izzvalo kopico pomislekov celo v krogu kritičnih kriminologov (prim. Muncie, s. 20-23). Seveda nihče ne zanika, da je človeška in družbena škoda, ki izvira iz zatiralskih in izkoriščevalskih družbenih sistemov, neprimerno večja in resnejša kakor škoda, za katero so odgovorni storilci, ki se znajdejo v primežu kazenskoprnih sankcij. Problemi se skrivajo drugje. Nesporno škodljivi (in protipravni) pojavi, kot so imperializem, kolonializem, seksizem, rasizem, ekonomska eksploatacija ali revščina, se izmikajo natančni (in zatorej nujno tudi bolj ali manj konsenzualni) opredelitvi, saj so po svoji naravi sklenjeni (»kontinuirani«) in jih označuje vrsta kvalitativnih in kvantitativnih odtenkov. No, še večja težava pa je najbrž v tem, da pojem »zločin« implicira, vsaj v prevladujočem političnem imaginariju, individualno kazenskopravno odgovorno osebo ali – poenostavljeno rečeno – nekoga, ki ga je načeloma mogoče kaznovati. V zvezi z »zločini«, ki jih evidentirata Herman in Julia Schwendinger, pa je bržkone dovolj jasno razvidno, da jih ni mogoče reševati z rigidnim instrumentarijem kazenskega prava. Vseeno pa to ni razlog, zaradi katerega bi morali kriminologi in viktimologi nanje pozabiti. Gre zgolj za to, da je za njihovo obravnavo verjetno mnogo bolj primeren abolicionistični (ali dekonstruktivistični) diskurz, ki ni vpet v pojmovne in predstavne mreže kazenskega prava.

### (Ne)odzivanje na sistematične kršitve človekovih pravic (ali množične viktimizacije)

Stanley Cohen (s. 489-495) se osredotoči predvsem na tiste kršitve človekovih pravic, ki so že prepovedane v notranjem in mednarodnem pravu (npr. na »vojna hudodelstva« in »zločine zoper človeštvo«), poleg tega pa so tudi relativno koncizno definirane. Svojo pozornost nameni tistim škodljivim dejanjem, ki jih običajno uvrščamo v kategorijo »zločini države«<sup>19</sup> (*state crimes*),<sup>20</sup> v kateri so npr. genocid, možični (poli-

tično motivirani) poboji, posilstva, etnično »čiščenje«, mučenja<sup>21</sup> in izginotja ljudi. Pisec si v tej zvezi zastavi vprašanje, zakaj kriminologija in viktimologija resda nekako ritualistično priznavata škodo, ki je posledica nasilja državnih organov, vendar pa nato dokaj naglo preideta na obravnavo bolj »običajnih« (ali »utečenih«) tematik, ki se predvidljivo vrtijo okoli »konvencionalnih« kaznivih dejanj. Po njegovem mnenju razlog ni v tajnosti, tj. nedostopnosti nujno potrebnih informacij, ampak bolj v »subjektivni« nepripravljenosti soočiti se z motečimi anomalijami. Poleg tega pa je treba upoštevati še prevladujoči »diskurz zanikanja«, s katerim vlade odgovarjajo na obtožbe o kršitvah človekovih pravic. Uradni vir običajno najprej zatrdi, da se ni nič zgodilo: medijske vesti, da se je zgodil masaker (ali da prihaja do mučenja), so zgolj »dezinformacije«, »laži«, »insinucije«, »prvine psihološke vojne« ali »propagandna sporočila nasprotnih sil« (tj. notranjih ali zunanjih sovražnikov). Če ni mogoče na ta način ovreči empiričnih dokazov, ki kažejo, da se je obremenjujoči dogodek vendarle zgodil, skušajo državni uradniki prepričati javnost, da je to, kar se je »v resnici« zgodilo, nekaj povsem drugega kot tisto, kar menijo mediji ali organizacije za varstvo človekovih pravic: ne gre npr. za masaker, ampak za »kolateralno škodo« ali »samoobrambno« dejanje. Če pa vse omenjene metode (za »reševanja obraza«) spodletijo, ima vlada še vedno na voljo retorične prijeme, katerih namen ni

ukaže, spodbudi, dopusti ali tiho odobri izvrševanje dejanj, ki jih posameznik običajno (v drugačnem socialnem kontekstu) doživlja kot nemoralna (v danem primeru pa dolžnost ubogati nadrejene preglasi »glas vesti«); (b) »rutinizacija«, tj. postopno drsenje v izvrševanje čedalje bolj nemoralnih dejanj (prvi korak je navadno težak, ko pa so začetne moralne bariere in psihični skrupuli prevračeni, je pritisk k nadaljevanju močan, deloma tudi zaradi »kognitivne disonance«), v marsičem pa ga olajša uporaba evfemističnega besednjaka; (c) dehumanizacija, tj. potencialne in dejanske žrtve so prikazane kot »ne zares človeška bitja« (npr. kot živali, pošasti in manjvredne ali celo ničvredne kreature), kar jih izključuje iz moralnega občestva ljudi, za katere še vedno veljajo običajne moralne norme (prepovedi in zapovedi).

<sup>20</sup> Ali je »država« sploh lahko storilec zločina (ali kaznivega dejanja)? Tu gre pravzaprav za podoben problem kakor pri tako imenovanih korporacijskih zločinih (*corporate crime*). Cohen (s. 493) odgovarja takole: »Korporacija se loteva racionalnega doseganja ciljev; lahko deluje; lahko ima namere; lahko stori kazniva dejanja. To pa velja v enaki (dasi bolj zapleteni) meri tudi za državo«.

<sup>21</sup> Tortura (ekstremna oblika individualiziranega državnega teororja) je zadajanje resnih telesnih ali duševnih bolečin (trpljenja), in sicer z namenom izsiliti priznanje, pridobiti informacije, zlomiti voljo (npr. indoktrinirati ali »oprati možgane«) ali zastrašiti nasprotnika (prim. McLaughlin 2001, s. 300-301). Tortura je kajpak obče prepovedana (peti člen *Splošne deklaracije človekovih pravic* npr. določa, da se nikogar ne sme mučiti ali z njim surovo, nečloveško ali ponižujoče ravnati), kljub temu pa je še vedno pomembna sestavina vsakdanjih represivnih praks v številnih državah. Še več, metode torture se nenehno spreminjajo in »izboljšujejo«, tako da je neredko težko potegniti ločnico med psihološkim mučenjem in sofisticiranimi tehnikami »zasliševanja«, ki jih uporabljajo javni ali tajni varnostni organi.

<sup>19</sup> Tovrstna dejanja je mogoče pogosto označiti tudi kot »zločine iz ubogljivosti« (Kelman in Hamilton), do katerih prihaja običajno tedaj, ko so izpolnjeni naslednji pogoji: (a) »avtorizacija«, tj. avtoriteta

zanikati, da se je zgodilo tisto, kar ji očitajo kritiki, ampak merijo na to, da prikažejo sporne dogodke kot popolnoma upravičene: svoja dejanja prikaže kot nujna in legitimna v optiki varovanja »nacionalne varnosti« ali vojne proti »terorizmu«.

Zgodovinske izkušnje kažejo na (žalostno, a vendar dovolj poučno) dejstvo, da so se domala vsi »največji zločini dva-  
jsetega stoletja«, npr. nemško reševanje »židovskega vprašanja« (ki se je izteklo v smrt približno šest milijonov ljudi), zgodili ob glasni ali tihi podpori (in sodelovanju!) večine prebivalstva. To se pravzaprav dogaja tudi v današnjih razmerah. Cohen se zato sprašuje, zakaj v takšnih primerih često molči (ali pa vsaj psihološko nezadostno reagira) tista razsvetljena in izobražena manjšina, ki je načeloma dovzetna za politiko mirne koeksistence in običajno tudi protestira zoper kršitve človekovih pravic v drugih državah. Kje se zaplete, da ti izpričani mirovniki in zagovorniki človekovih pravic pokleknejo pred zločini, ki se dogajajo tako rekoč pred njihovimi očmi? Sloviti Milgramovi eksperimenti so pokazali, da so v specifičnih okoliščinah povsem »normalni« (tj. prilagojeni in socializirani) posamezniki zmožni zagrešiti precejšnja grozodejstva, tj. povzročati trpljenje povsem »nedolžnim« osebam, vseeno pa povedo bore malo o tem, zakaj nič manj »normalni« ljudje reagirajo na trpljenje, ki ga sicer niso sami zakrivilili (niti ga ne podpirajo, saj je zanje očitno moralno nedopustno in emocionalno moteče), z zanikanjem (*denial*), izogibanjem, pasivnostjo, racionaliziranjem ali brezbriznostjo.

Cohen išče odgovore na to zamotano vprašanje na treh področjih, in sicer v »psihologiji zanikanja«, socialnopsiholoških razlagah ravnanja očividcev (*bystanders*) in »teoriji nevtralizacije« (Sykes in Matza): (a) freudovski pojem »zanikanje« (*disavowal*)<sup>22</sup> opisuje nezavedni obrambni mehanizem, s katerim se posameznik zavaruje pred ogrožajočimi informacijami iz zunanje realnosti (za razliko od »potlačitve«,

<sup>22</sup> »Zanikanje« je vsekakor paradoksn koncept, saj ga uporabimo tedaj, ko domnevamo, da oseba, ki trdi, da ne ve nič o dogodku X (npr. o spolni zlorabi otroka s strani očeta), vendarle ve, da se je dogodek X dejansko zgodil (v nasprotnem primeru bi imeli pač opravka zgolj z običajno nevednostjo). Psihološki fenomen zanikanja nas potemtakem dramatično sooči z dvoumnostjo človeškega znanja (*knowledge*). V kolikšni meri je posameznikova vednost zavestna, kolikšen delež pa pripada sferi nezavednega? V kolikšni meri se zavedamo nekega pojava, o katerem trdimo, da se ga ne zavedemo? Cohen (s. 502) se v tej zvezi sklicuje na tekst Steinerja, ki že v pomenljivem naslovu *Turning a Blind Eye* namiguje na možnost, da posameznik nekaj istočano ve in ne ve: v tem primeru torej ne gre za preprosto laganje ali goljufanje, ampak za naslednjo (najbrž ne prav redko) situacijo: »Megleno se zavedamo, da se odločimo, da ne bomo pozorni na dejstva, pri tem pa se ne zavedamo, kaj je pravzaprav to, čemur se izogibamo«. Skratka: posameznik se zaveda, da nekaj (neprijetnega) ni hotel zvedeti, ne ve pa natančno, kaj to pravzaprav je.

ki se nanaša na moralno nesprejemljive želje ali gonske impulze); (b) kognitivni psihologi pojasnjujejo hkratno zaznavo in nezaznavo nekega motečega dogodka (*black hole of the mind*) z mehanizmi, kot so procesuiranje informacij, selektivna (a)percepcija, filtriranje ali krčenje pozornostnega razpona (*attention span*); (c) sartrovski filozofski koncept »slaba vera« (*bad faith*) implicira, da je zanikanje zavestni (ne pa nezavedni) obrambni mehanizem; (č) študije o »očividčevem efektu« so pokazale, da je pomoč žrtvi manj verjetna v primerih, ko je odgovornost v skupini opazujočih razpršena (»Zakaj bi ravno jaz posegel v dogajanje, ki se me v bistvu sploh ne tiče?«), ko se je težko (ali celo nemogoče) poistovetiti z žrtvijo ali sočutno živeti v njeno trpljenje (npr. zato, ker ni vključena v opazovalčevo »moralno obzorje« ali pa je iz njega celo izključena) ali ko opazovalec – navzlic pristno občutenemu moralnemu nelagodju – ne ve, kako učinkovito priskočiti na pomoč (npr. zato, ker se sam čuti nemočnega ali neobglenega), ali pa se morda boji, da bi bil tudi sam viktimiziran, če bi aktivno posegel v dogajanje; (d) teorija verbalne nevtralizacije (ali »motivacijskega vokabularja«) pojasnjuje situacije, v katerih posameznik priznava, da se je zgodilo nekaj problematičnega, vendar pa nasprotuje simbolizaciji dogodka ali pa ga poskuša moralno upravičiti, npr. z zanikanjem škode (»Žrtve pač pretiravajo, saj v resnici stvar sploh ni tako resna, kot zatrjujejo«, »Žrtve so zaradi življenjskega stila ali preteklih izkušenj itak navajane na nasilje, ki ga često prakticirajo tudi same v medsebojnih razmerjih«), z zanikanjem žrtve (»Žrtve so krive, saj so se prve zatele k uporabi nasilja za politične cilje, tako da dejansko sploh niso žrtve, ampak navadni teroristi – žrtve v pravem pomenu te besede smo mi, ki se zgolj branimo pred njimi«), z zanikanjem odgovornosti (»Mi ne počnemo nič napačnega, ampak kot lojalni državljani zgolj sledimo ukazom od zgoraj, izpolnjujemo svoje zakonske dolžnosti in branimo nacionalne interese«), z obsojanjem obsojevalcev (»Mi smo žrtve svetovne zarote, vsi so proti nam, kritiki nas grajajo na podlagi dvojnih standardov, drugje je še slabše, vsi v večji ali manjši meri kršijo človekove pravice...«) ali s sklicevanjem na višjo lojalnost (npr. na »zgodovinsko nujnost«, »emancipatorno poslanstvo proletariata«, »imperative revolucije«, »obrambo svobodnega sveta in demokracije pred barbari in malopridneži«, »nacionalne interese«, »vojaško čast«, »čistost islama« in tako dalje).

Vidimo torej, da nikakor ne manjka mehanizmov, s katerimi se je mogoče (samo)zaslepiti celo pred v oči bijočimi kršitvami človekovih pravic. Še toliko lažje pa je »prezreti« vse tiste tovrstne viktimizacije, ki so plod vsakdanjega strukturnega nasilja, vpetega v »rutinsko« funkcioniranje kapitalističnega ekonomskega »stroja«, saj so v tem primeru na delu še mnogoteri učinki ideoloških »objektivnih iluzij« (Reiman). Ali je to razlog za pesimizem, tj. za »realistično« spoznanje, da se celo množičnim kršitvam človekovih pravic (na žalost) ni mogoče izogniti, npr. zaradi nekakšne nespremenljive človeške »narave«, v kateri mrgolijo najrazličnejši agresivni, sovražni in egoistični impulzi? Cohen (s. 506) se vendarle ne odloči za tako daljnosežen sklep. Mračno sliko, ki jo pokaže

njegova analiza »kulture zanikanja« (kršitev človekovih pravic), raje »nevtalizira« z opozorilom, da ne smemo pozabiti na trideset odstotkov posameznikov, ki se v eksperimentih Milgramovega tipa niso podredili ukazom avtoritete, predvsem pa na vse tiste, ki so aktivni v gibanjih za človekove pravice povsod po svetu. Vsekakor se zdi, da so današnji aktivisti, kritiki, disidenti, uporniki, »nezadovoljneži« in drugi »neprilagojeni« posamezniki, ki se v imenu boja<sup>23</sup> za svobodo in spoštovanje človekovega dostojanstva zoperstavljajo »aparatom oblasti« (Touraine), v precej težjem položaju, kot so bili njihovi podobniki v »mitičnih« šestdesetih letih dvajsetega stoletja, in sicer ne le zato, ker je zdajšnji nasprotnik videti mnogo močnejši (npr. zaradi svoje internacionalizirane in abstraktne »narave«), ampak tudi zaradi nekaterih teoretskih implikacij poststrukturalizma, postmodernizma in dekonstruktivizma, kot so npr. moralni relativizem (izhajajoč iz domneve o »smrti metapripovedi«, utemeljenih na univerzalnih vrednotah), teza o »koncu zgodovine« in »koncu ideologije« ali kritika racionalnega preučevanja »realnosti« s pozitivističnim raziskovalnim instrumentarijem.

### Sklepne opazke

Po(zno)moderna svet je podivjal, iztrgal se je iz verig (ki pa so bile v modernem obdobju že itak kronično razrahljane: gre za družbeno-ekonomski pojav, ki ga je Durkheim poimenoval in razložil s pojmom »anomija«) in že skorajda zblaznel. Mudi se mu naprej (»čim prej, čim dlje«), živčna naglica pa priganja tudi posamezne družbene formacije, ki jih je najbolj strah, da ne bi preveč zaostale v vročinski konkurenčni vojni. Družbe imajo motor/gibalo svojega ekonomskega razvoja zunaj sebe (in so torej heteronomno motivirane): razvijajo se, ker se morajo razvijati, oziroma ker se razvijajo drugi; pri tem pa žal ni ne časa ne energije (ki jo večinoma posrka delo v proizvodnji in, še zlasti, porabljanju proizvedenega), da bi kritično razmislili, kaj pravzaprav pomeni ta hvaljeni in neizbežni »razvoj«. Vsi pač domnevajo, da se imajo najbolje – ker so pač v osupljivem obsegu opremljeni z dozdevno najboljši-

mi rečmi – oni tamkaj v najbolj razvitih državah (sreča je pač vselej doma drugje, recimo že pri sosedu), in si goreče želijo, da bi jih čimprej dohiteli (kar pa kajpak ni mogoče, saj »oni tamkaj« niti slučajno ne lenarijo in mrzlično ustvarjajo naprej: še-ne-videne izdelke in storitve).

Toda ko se človek vsaj za trenutek umiri (beri: neha delati kot delavec, roditelj ali potrošnik), si pomane oči, zajame sapo in izostri pogled, najbrž prav hitro sprevidi, da se dejansko dogaja nekaj čudnega, celo tragikomičnega. Morda dobi celo občutek, da ga ima nekdo vseskozi za norca (tako ga obravnava in tudi pričakuje, da se bo tako obnašal). Namreč: kakšni so pravzaprav ti osebkovi v najbolj razvitih (in torej najbolj srečnih in zadovoljnih) okoljih, kakšna so njihova življenja? Je to res *good life*, življenje, ki bi si ga želel živeti, oziroma življenje, ki bi ga želel – če bi me pač pripravili (*milom ili silom*) do tega, da ga živim – ponoviti, torej še enkrat doživeti isto? Mar niso ljudje v razvitem svetu v splošnem dokaj bedne kreature: neprivlačno odebeljeni po zaslugi cenene krme in zvarkov, ki jih neusmiljeno in *non stop* mečejo vase (da bi zapolnili praznino in izpolnili državljsko dolžnost, ki jim narekuje, da potrošijo čim več in in čim hitreje: da se ekonomski stroj ne bo ustavil in da ne bo zmanjkalo že itak manjkajočega dela), fizično deformirani po zaslugi vsakodnevnega garanja v kapitalističnih proizvodnih enotah, psihično otopeli (in poneumljeni) od bolščanja v televizor in celodnevne medijskega pranja možganov in, ne nazadnje, preplašeno stisnjeni vase in nezaupljivi, ker jih je strah, da bi se kdo protipravno polastil njihove svete lastnine (in torej v hipu vsaj deloma izničil njihov življenjski smisel)? Tem ljudem kronično zmanjkuje časa. Če pa ga imajo, ne vedo več, kaj bi z njim, in se zato zatekajo po pomoč k strokovnjakom za preživljanje »prostega« časa. Še zabavati se skorajda ne znajo več sami, ampak rabijo za to profesionalne zabavljače (in te novodobne dvorne/medijske norčke kajpak rače, celo židane volje tudi plačujejo), ki jim prepevajo mile viže (najraje pač o srečni in večni ljubezni, ki jo tako zelo primanjkuje v tem hladnem in ponorelem svetu), jih spravljajo zdaj v smeh zdaj v jok, oskrbujejo s prepotrebno delovno moralo, razmigavajo njihova zakrknjena telesa in skrbijo na nepretregano animacijo (»saj bo vse v redu, boste videli, samo ne dvomite v to, da je vse v redu!«). Ti ljudje zvečine ne dajejo videza, da živijo dobro življenje: videti so utrujeni, brezvoljni, izmozgani, nesproščeni, zategnjeni, neradoživni, neradovedni, neinovativni, klišejski, medijsko programirani, zanemarjeni, plitvi, neduhoviti, pustil – groteskni invalidi vojne za kapitalistično normalnost! Seveda je res, da imajo veliko, celo preveč, namreč toliko, da so že preobjedeni, vsega siti, nič jih več ne vznemiri (razen morda skrajno šokantne, obscene scene): otopeli so, brezbrizni, omrtvičeni; pokonci jih držita le še imidž in maska. Imajo lepe avtomobile, v katerih ždiyo v prometnih zamaških (na »hitrih« cestah!) in v kvazisamoti poslušajo radio-razvedrilo. Imajo – ne seveda vsi, tisti srečnejši – lepa stanovanja, ki pa še najbolj spominjajo na grobnice (v katerih spominjajo na živa bitja le še otroci, dokler jih pač sistem ne nacionalizira in kolektivizira oziroma

<sup>23</sup> Antonie Peters (navedba v Swaaningen, s. 237) poudarja, da velja izvirni smisel ideje človekovih pravic poiskati v sporočilu francoske revolucije, tj. v prizadevanju za emancipacijo, ki pa je ni mogoče omejiti zgolj na pravno in politično sfero. V tem primeru je namreč socialna pravičnost podrejena ekonomskemu razvoju ali, z drugimi besedami, ideološki podmeni, da nas bo nenehno izboljševanje ekonomske situacije neizbežno privedlo v čedalje bolj pravično družbo: medtem ko čakamo na gospodarsko zveličanje, pa posamezniki v relativno bogatih in stabilnih zahodnih družbah dobivajo vse več pravic na političnem in (nenevarnem) ekspresivnem področju. Peters vidi v takšnem trendu grožnjo človeškemu dostojanstvu, saj so na ta način človekove pravice, ki so bile sprva zamišljene kot sredstvo za omogočanje soudeležbe v oblikovanju socialnega življenja, reducirane na pravico do konzumiranja produktov in storitev kapitalističnega gospodarstva.

jih vpokliče v aparat kapitalistične teorije in prakse). Imajo nepreštevno lepih reči, ki pa so še najbolj podobne nagrobnim spomenikom, grobovom, kjer so zakopani življenski eros, *joie de vivre*, mladostne aspiracije in druge najdragocenejše dobrine, ki so jih prostovoljno žrtvovali na oltarju potrošniško-produktivistične politeistične religije. Govori se, da razviti svet pretirava v hedonizmu. Halo? Kje se skrivajo ti presneti uživači? So to tisti, ki zdolgočaseno in izmučeno porivajo predse nakupovalne vozičke in se drenjajo v hiper- in ultramarketih? So to turisti, ki s kamero pred očmi (ker ne znajo več gledati) filmajo vsako podrtijo, ki jim jo pomolijo pred nos? So to televizijski gledalci, ki polnih ust spremljajo pustolovščine drugih? So to vozniki super-modernih jeklenih konjev, ki živčno pritiskajo na hupo in krilijo z rokami, ker se jim hudi... Kam že? Uživat? Hm.

Dilema varnost ali svoboda je umetna, pravzaprav ideološka. Človek je pač svobodno bitje, v tem ni nič nenavadnega. Vendar pa vsi ljudje niso enako svobodni. Posameznikova svoboda je odvisna od – osebnostnih, socialnih, kulturnih in ekonomskih – resursov, ki jih nadzoruje: večja in raznovrstnejša je množica virov, ki jih ima v lasti, bolj je svoboden, saj se s tem povečuje polje možnih izbir, hkrati pa lahko tudi dokaj učinkovito kontrolira učinke svojih dejanj (manj ko je nekdo svoboden – oziroma manj ko ima resursov, ki jih nadzoruje –, bolj se nagiba k dejanjem, ki so tvegana in negotova). Kje je tu varnost? Vsekakor na zelo pomembnem mestu: biti varen namreč pomeni biti v položaju, kjer imaš zagotovljeno uživanje človekovih pravic, ki pa so, zopet, predvsem pravice do dobrin (npr. stanovanja!) in storitev, ki so *sine qua non* za samodoločeno (svobodno) delovanje. Jasno je, da je kapitalistični sistem odgovoren za sistematično kršenje teh pravic, in sicer predvsem zato, ker ideološko in represivno varuje obstoječo distribucijo materialnih virov (to pa vodi v dodatno poglobljanje razlik med bogatimi in revnim, manjšino in večino). Upoštevati je namreč treba, da se ni mogoče istočasno zavzemati za spoštovanje človekovih pravic in za spoštovanje obstoječega lastninskega stanja. Treba se je pač odločiti za eno izmed opcij.

Varnost je danes opredeljena na način, ki favorizira vključene družbene skupine, ki uživajo precejšnjo gmotno blaginjo (ne pa nujno tudi dobrega življenja, ampak to v tej zvezi ni pomembno) in obsežne tržne svoboščine (dosegljive le tistim, ki imajo denar). Varnost se je – in se bo najbrž še bolj (vsaj v bližnji prihodnosti) – skomercializirala in komodificirala. Varnost je nekaj, kar je mogoče kupiti: je blago, ki ima tudi že statusni prizvok (znamenje družbenega ugleda je, če, recimo, stanuješ v varni soseški in se tvoji otroci šolajo v varni šoli). Varnost je definirana v optiki interesov ljudi, ki so socialni insiderji, vključenci in ki se branijo – s pomočjo zasebnega in (manj učinkovito) javnega sektorja – pred izključenci in obrobneži, katerih varnost pa ne zanima nikogar (vključenci se ne vznemirjajo, ker so izključenci žrtve strukturnega nasilja in kršitev njihovih človekovih/državlanskih pravic). Varnostna politika temelji na postavljanju zidov. Včasih smo

imeli dobri stari berlinski zid. Zdaj tovrstno zidovje doživlja pravo inflacijo. Evropa postavlja svojega (schengenskega), ZDA mrzlično zidajo svojega, postavljanje barikad po poteka tudi znotraj nacionalnih skupnosti in mest. Cilj tovrstne politike je najbrž ta, da bi imela vsaka skupina, sleherni posameznik svoj zid, svojo trdnjav(ic)o, svoj mali svet, *defensible space*, ki ga varujejo javni in zasebni policisti, strokovno podkovani in amaterski/ljubiteljski varnostniki, profesionalni vojaki, rezervisti, gasilci, psi čuvaji, protivlomna vrata, skrite ali vidne kamere, žive meje, bodeča žica, visoka obzidja, zamrežena okna, alarmne naprave, tehnične kontrole vstopa in izstopa, neprebojni jopiči, orožje v zasebni lasti, sosedske straže, vigilantske patrulje, testi za odkrivanje vsebnosti prepovedanih drog, dvojne ali trojne ključavnice, ničelna toleranca, policijska ura, prenatrpani zaporji (gulagi, rezervati in karantene, kjer so deponirani najbolj škodljivi, predatorski primerki človeške vrste), vohunski sateliti, znanstveno profiliranje, protiraketni ščit, jedrske bombe, »pametne« rakete (oziroma do te mere »inteligentno« orožje, da lahko z njim upravlja vsakdo, sin Bush recimo), anahronistična zveza NATO... Najbrž bodo že kmalu izumili kaj novega, še bolj varovalnega in samozaščitnega (»Nič, prav nič, nas ne sme presenetiti«). In kaj bodo ljudje počeli v teh svojih mikro- in makro-zavarovanih svetovih? Najbrž isto kot zdaj, nič posebnega, po vsej verjetnosti pa ne bodo »delali nič« (*dolce far niente*), ampak kaj koristnega, družbeno funkcionalnega: če ne drugega, bodo pa v miru gledali televizijo (»Kaj se dogaja tam zunaj«) in televizorji bodo strogo gledali njih. *Safety first!*

#### Literatura

1. Baratta, A. (1998). La politica criminale e il diritto penale della costituzione: nuove riflessioni sul modello integrato delle scienze penali. *Dei delitti e delle pene*, št. 3, s. 5-36.
2. Bauman, Z. (1993). *Postmodern Ethics*. Oxford, Blackwell.
3. Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its Discontents*. London, Sage.
4. Christie, N. (1994). *Crime Control as Industry*. London, Routledge.
5. Cohen, S. (1996). Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial. V: Muncie, J. in dr.: *Criminological Perspectives*. London, Sage, s. 508-517.
6. Corrado, R.R. (1989). Victims of Extreme State Terrorism. V: Fattah, E.A.: *The Plight of Victims in Modern Society*. Houndmills, Macmillan, s. 74-92.
7. Fattah, E.A. (1997). Toward a Victim Policy Aimed at Healing, Not Suffering. V: Davis, R.C. in sodelavci: *Victims of Crime*. Thousand Oaks, Sage, s. 257-272.
8. Feeley, M.; Simon, J. (1994). Actuarial Justice: The Emerging New Criminal Law. V: Nelken, D.: *The Futures of Criminology*. London, Sage, s. 173-201.
9. Hanžek, M.; Gregorčič, M. (2001). *Poročilo o človekovem razvoju: Slovenija 2000-2001*. Ljubljana, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.

10. Lea, J. (1998). Criminology and Postmodernity. V: Walton, P.; Young, J.: **The New Criminology Revisited**. London, Macmillan, s. 163-189.
11. Lea, J.; Young, J. (1986). A Realistic Approach to Law and Order. V: MacLean, B.D.: **The Political Economy of Crime**. Scarborough, Prentice-Hall, s. 358-364.
12. McLaughlin, E.; Muncie, J. (2001). **The Sage Dictionary of Criminology**. London, Sage.
13. McLaughlin, E. (2001). Political Violence, Terrorism and States of Fear. V: Muncie, J.; McLaughlin, E.: **The Problem of Crime**. London, Sage, s. 283-330.
14. Melossi, D. (1998). Gazette of Morality and Social Whip: Punishment, Hegemony and the Case of the USA, 1970-1992. V: Melossi, D.: **The Sociology of Punishment: Socio-Structural Perspectives**. Aldershot, Ashgate, s. 483-504.
15. Muncie, J. (2001). The Construction and Deconstruction of Crime. V: Muncie, J.; McLaughlin, E.: **The Problem of Crime**. London, Sage, s. 7-70.
16. Pečar, J. (1997). Žrtve države. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, št. 4, s. 384-393.
17. Pitch, T. (1995). **Limited Responsibilities: Social Movements & Criminal Justice**. London, Routledge.
18. Pratt, J. (2001). Beyond »Gulags Western Style«? A Reconsideration of Nils Christie's Crime Control as Industry. **Theoretical Criminology**, št. 3, s. 283-314.
19. Reiman, J. (1998). **The Rich Get Richer and the Poor Get Prison: Ideology, Class, and Criminal Justice**. Boston, Allyn and Bacon.
20. Ritzer, G. (1998). **The McDonaldization Thesis: Explorations and Extensions**. London, Sage.
21. Sack, F. (1998). Conflicts and Convergences in Criminology: Bringing Politics and Economy Back in. V: Ruggiero, V. in dr.: **The New European Criminology: Crime and Social Order in Europe**. London, Routledge, s. 37-51.
22. Scheerer, S.; Hess, H. (1997). Social Control: A Defence and Reformulation. V: Bergalli, R.; Sumner, C.: **Social Control and Political Order**. Sage, London, s. 96-130.
23. Schwendinger, H.; Schwendinger, J. (1975). Defenders of Order or Guardians of Human Rights?. V: Taylor, I.; Walton, P.; Young, J.: **Critical Criminology**. London, Routledge & Kegan Paul, s. 113-146.
24. Shearing, C.D.; Stenning, P.C. (1996). From the Panopticon to Disney World: The Development of Discipline. V: Muncie, J.; McLaughlin, E.; Langan, M.: **Criminological Perspectives**. Sage, London, s. 413-422.
25. Smart, B. (1999). Resisting McDonaldization: Theory, Process and Critique. V: Smart, B.: **Resisting McDonaldization**. London, Sage, s.1-21.
26. Swaaningen, R. van (1997). **Critical Criminology**. London, Sage.
27. Taylor, I. (1999). **Crime in Context: A Critical Criminology of Market Societies**. Cambridge, Polity Press.
28. Touraine, A. (1992). **Critique de la modernité**. Paris, Fayard.
29. Waldron, J. (2000). Liberalne pravice: dve plati medalje. **Problemi**, št. 1-2, s. 169-202.
30. Young, J. (1999). **The Exclusive Society**. London, Sage.

## Crime, human rights and safety in the post-modern world

Zoran Kanduč, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana

»Safety« is today a fairly resounding and popular word, which - not surprisingly - is defined very narrowly, in fact ideologically. It mostly refers only to safety from criminal victimisation and not to the safe enjoyment of valid human rights (i.e. the capacity of autonomous determination of one's own life). In general, the question arises of how to protect well-to-do people (and their quality of life), meaning a tiny minority of people. It is a sad and shameful fact that most of the people, who live in this world in impossible conditions, in hunger and poverty, without goods and services which are indispensable to meet the most elementary needs, remain for the most part overlooked (even worse, for the criminological, victimological and also sociological *mainstream*, these masses of people and even genocide victimisation, seem irrelevant). In the insatiable pursuit of profit (and social power), hardly any attention is paid to the countless army of those which are hungry for most the elementary things: accumulation of capital (to be read: economic structural violence) must also remain free in the future, i.e. not subject to moral values, (national and international) public order, the idea of human rights, rule of law and to the democratic political process. The world of the rich is interested in the (non)world of the poor only insofar as they represent a potential threat and an inexhaustible source of risks against which it is necessary to be protected as much as possible, if necessary also by a »long war against terrorism« (which is fearlessly lead by a terrorist *par excellence*) which is in fact a productive, economic war (a continuation of the capitalist system logic by another means): a war for neoliberal / neoconservative globalisation. This »post-modern« war is messianically simple: you are either on the side of the good / civilised or you are a terrorist, collateral damage, the nameless bulk of the miserable or a member of the mass of negligible and inferior (if worthy at all) creatures.

**Key words:** crime, safety, human rights, violations, mass victimisation, structural victimisation, postmodernism

UDC 343.988 + 342.7